

Fontosabb mozzanatok a század végéig.

Az 1863. évi egyházi tantervtől a század végéig eső időben két korszakot különböztetünk meg, melyeket az 1883. évi középiskolai törvény választ el egymástól. Az első korszak jellemző vonása: némi haladás, amely azonban nem eléggé gyors és nem eléggé tervszerű; a tanulók segélyezésére szolgáló összegek gyarapodása; a tanároknak elnézően enyhe osztályozása, theologusokból, sőt VII—VIII. gimn. osztályú tanulókból tett „tanonctanárok” működése, melynek nyomán intézetünknek színvonala sülyedett, jó híre aláhanyatlott. A második korszak jellemző vonása: a tanulmányok rendje tekintetében az, hogy iskoláink tanterve évről évre lassan, de állandóan közeledik az államihoz, mindaddig, míg a szerződés megkötése után teljesen azonos lesz az állammal. S habár az állami rendtartás követése nem volt szerződésileg kikötve és előírva, mégis miniszteri kiküldöttek évi látogatásai alkalmával mondott észrevételei, megjegyzései és utasításai, melyek az állami rendtartást tartották szem előtt, lassanként, csaknem észrevétlenül vonták maguk után, hogy rendtartásunk is az állami képre formálódott ki. A másik jellemző vonás: intézetünk az állami segély megkapása után a helyiségek kibővítésével, tanszerek és szemléltető eszközök évről évre nagyobb mértékű és tervszerűbb beszerzésével, a tanárok számának gyarapításával, fizetésének emelésével, mellyel az anyagi gondoktól felszabadulva, kizáróan hivatásuknak élhettek, a lassú és fokozatos emelkedés útjára lépett.

Lássuk e korszak kiemelkedőbb mozzanatait.

1862 júniusában észreveszik, hogy az iskolai év, a tanítás és tanulás egyszerű megkezdése „kissé száraz tény” az ifjúságra, melyre az ünnepélyesség kedvező erkölcsi hatást gyakorol. Ezért határozzák, hogy az iskolai törvények felolvasására az igazgató a tanári karral együtt jelenjék meg az auditoriumban s az első preces, melyre az igazgató egy theologust nevez ki, a tanári kar jelenlétében tartassék, azután az igazgató mondjon néhány buzdító szót kötelességeikről s végül a főnök felolvassa az iskolai törvényeket.

1868/69-ben az intézet részére orgona készült s az orgona tanulása megkezdődött. 1869/70-ben díjmentesen tanították az önként ajánlkozóknak a gyorsírást. Megalakult az Apolló-kör és az internátusi tanulók „Betegsegélyző és temetkezési egylete”, melynek minden felosztályú tanuló köteles tagja s beíráskor 50 krt, azután évenként 20 krt fizet. Célja az, hogy beteg

tanulók ápolási és szükség esetén temetési költségeit fedezze. Az egyesület alapszabályainak jóváhagyásánál történt, hogy az ifjúság az igazgatóság által megállapított szabályoktól eltérő módosításokkal terjesztette fel a tervezetet s felebbezett az E. K. Tanács határozata ellen a Főtanácshoz. A Főtanács megerősítette az ifjúság által újraszerezett szabályokat, de a felügyeletet tárgyaló részt a Tanács által megállapított szöveggel. T. i. az egyesület az E. K. T. felügyelete alatt áll, mely azt az igazgatóság s közvetlenül az igazgató által gyakorolja. Tehát valahányszor az igazgató kívánja, az egyesület mindannyiszor beterjeszti jegyzőkönyveit, isk. év végén a számadást. Az alapszabályokban módosítás csak a felsőbbség beleegyezésével történhetik. E pontok — mondja a Főtanács — a dolog természetéből önként következnek, „miután semmiféle testület nem létezhetik és fenn nem állhat, mely az igazgató és igazgatóság felügyeletét el nem ismerné“.

1872/73-ban megkezdődött heti 2—2 órában a *testgyakorlás tanítása* a városi Torna-vivodában, mely ekkor épült. 1874/75-ben egy pár tantermet új és célszerűbb padokkal láttak el, több lakószobát és tantermet újból padoltak, új kemencékkel láttak el. Tanszerekre 1000 frtnál többet költöttek. Az önképzőkör alapszabályait újra dolgozták s vezetésére védnökül egy tanárt (Ferencz József) rendeltek. 1875/76-ban szervezték a *tizedik rendes tanári széket* a Richmond Anna adományából. Az iskolai segélyző ösztöndíjak és alapítványok ez időben már olyan szépen gyarapodtak, hogy az igazgató évi jelentésére a Ker. Magvető szerkesztője e megjegyzést teszi: „A szegény tanulók tanulhatásáról egy s más úton, úgy látszik, már meglehetősen van gondoskodva. Vajjon a tanárok állapotának javítására mikor és hogy kerül rá a sor?“

Most fordul elő az évi jelentésekben először a *tanulóknak a tanári kar előtt való megintése és a szülők értesítése*, ami „igen hatásos eszköznek bizonyult“.

1876/77-ben összeolvad a több év óta fennálló két egyesület *olvasó-önképző kör* név alatt új alapszabályokkal. Ezek szerint minden felosztályú tanuló és papnövendék köteles tagja s fél-évenként 1 frt díjat fizet. Felügyelője egyik tanár. De a papnövendékeknek külön „olvasó-egyesület“ van s keblileg szerkesztik az *Egyházi Lapot*.

Ez évben a javadalmak összege 6406 frt 75 kr. „Oly összeg, mondja az igazgató, Benczédi, hogy egy munkás, szorgalmas, jó magaviseletű felosztályú tanuló kevés szülei segély mellett könnyen folytathatja tanulását“.

1877/78-tól 14 éven keresztül Kovács János az igazgató. *Az angol rendes tantárgy lett a papnövendékeknek, a felosz-*

tályúak közül az önként ajánlkozók tanulják. A javadalmak összege a koszton kívül 7294 frt 77 kr. 1878/79-ben az osztályozó jegyek így változnak: kitünő, dicséretes, elsőrendű, másodrendű. Ez évben alakult a *Dalkör*. Célja: az ifjúság gyakorlása a műénekekben. Tagja minden felosztályú tanuló, aki megfelelő hanggal rendelkezik. Védnöke egy tanár. A jutalmak, segélyezés, ösztöndíjak, javadalmak összege évről évre nő, most már 9510 frt 43 kr.

Iskolai értesítő kinyomatását az 1877. évi Főtanács rendelte meg. Az 1878. évi Főtanácsra jelenti az E. K. Tanács, hogy a rendeletnek nem tehetett eleget, mert olyant lát célszerűnek, mely népiskoláinkra is kiterjedjen. Ezekről a jelentések pedig oly későn és hiányosan érkeztek be, hogy lehetetlen volt összeállítani. A Főtanács tudomásul veszi a jelentést, de újból meghagyja, hogy a jövő évre nyomasson ki egy oly összes kimutatást, „mely minden névvel nevezendő tanintézetnek hű tükre legyen”. Így jelent meg *első ízben az 1879/80. isk. évi Értesítő*, amely azonban csak a kolozsvári fő-, a tordai és keresztúri középiskolákra vonatkozik. Ekkor kezdték használni a *Tudósítókönyvet* a szülők értesítésére, az osztályok élére főnököket tettek s használni kezdték az osztálykönyveket. Az iskolai törvényeket átvizsgálták. Bevezették a *tanügyi értekezleteket*, melyeket a püspök a theologia tanáraival, az igazgató a segédtanárokkal és köztanítókkal tart időnként, de csak az alosztályokra vonatkozólag.

1880/81-ben volt 1847 óta (Mikó L.) az *első tanári beiktató ünnepély* (Boros). Most olvasunk először *régi osztálytársak baráti találkozójáról* s ezzel kapcsolatosan hálájuknak alapítványokban történő kifejezéséről. Megtudjuk az évi *Értesítő*ből, hogy 1832 május 1-én az akkori diákok 27-en kötelezték magukat, hogy a viszontlátás édes örömeiért s ha valamelyik rászorulna, annak segélyezéseért 1860 május 1-én a kollégium főnöki szobájába összejönnek. Többen meg is jelentek, köztük Kriza, jegyzőkönyvet vettek fel, összeadtak 84 frtot. Ez az összeg 210 frt 90 krra nőtt s kamatját most adták ki először. Ez az *1860 május 1. napi alapítvány*, melynek célja egy falusi tanítóságra s orgonistaságra készülő szegény diák segélyezése. Eszerint ez évben (1932) az osztálytársi találkozóknak 100 éves fordulóját ünnepelhetnők. Ez évben lépett életbe a Berde-cipó-alapítvány. Ekkor kezdték a vasárnapi hitoktatást, melyet Boros vezetésével a papnövendékek végeztek az alosztályú tanulóknak. A nevelésügyi bizottság ez időben minden hónap első csütörtökén ülést tartott. A tanulók létszáma állandóan nőtt s ekkor olvassuk először, hogy 50-nél több jelentkezőt nem tudtak felvenni és hogy a kollégium megnagyobbítása tervbe van

véve, mire nézve az igazgató reményét fejezi ki, hogy az 1882-ben meg is valósul. (Értesítő 53. l.)

Ez évben gyűjtötte az ifjúság a Kriza-alapot a tordai és keresztúrival együtt születési házának emléktáblával való megjelölésére. 1881 májusában Székely József tanárjelölt („póttanár”) indítványára az ifjúság nagy lelkesedéssel mondta ki, hogy Kriza nagyajtai születésházát ünnepély keretében emléktáblával jelöli meg. Az E. K. Tanács az alatt a feltétel alatt engedte meg az ünnepélyt, ha a kolozsvári, tordai és keresztúri ifjúság gyűjtése alapján a szükséges összeg ki lesz teremtve. Gyűjtést rendeztek tehát maguk között, a majális jövedelmének felét erre a célra adták. A dalárda szindarabokra készült, az önképzőkör ódát íratott. Kiadatlan munkáit is össze akarták gyűjteni s egy albumot kiadni. De ez csak terv maradt. Az ünnepély 1882 jul. 30-án volt Nagyajtán. Az ünnepélyen az Akadémia, Kisfaludy-társaság és Múzeum-egyesületet Szabó Károly és Szász Béla egyetemi tanárok képviselték. Nagyszámú közönség, Erdővidék egész értelmisége s népe ott volt. Megnyitót Kovács János, emlékbeszédet Jakab Elek tartott. Közébed után tánc volt, két zenekar szolgáltatta a zenét.

Az ifjúság szépen fejezte ki háláját és szeretetét nemes atyai tanítója emléke iránt. A megmaradt összegből az önképzőkörben szépirodalmi munkák jutalmazására alapot létesítettek. A rajz tanítására külön rajztermet rendeztek be.

1882 okt. 15-én a Petőfi-szobor leleplezésére az ifjúság Nagy Lajos tanártól, aki még két társával a város részéről vett részt az ünnepélyen, szép koszorut küldött.

Ez években iskolánk színvonala sülyedőben, jó híre veszendőben volt. Jakab Elek, akinek pedig a lelke tele volt egyházunk s intézményei szeretetével, fájdalommal állapítja meg,¹ hogy „a mi gymnasiumi tanítási és nevelési rendszerünkben igen sok és lényeges javítani való van.” A baj forrásai: a tanító erők individualitása, szakkönyvtárak, taneszközök, helyes pedagógiai és methodikai rendszer hiánya és az, hogy „theologusokból, sőt VII—VIII. osztálybeli gimnázistákból lett tanonctanárokkal a mai idők, szükségek és tudomány igényei szerint tanítani teljességgel nem lehet.” Tanulóink kellő előkészület nélkül mennek külföldi egyetemre s ott nem állják a versenyt. Az erdélyi szász gimnáziumok a latin—görögben, matematika—vegytanban, természettanban, szépírásban, rajzban előttünk állanak. Az erdélyi magyar gimnáziumok a tech-

¹ A gymnasiumi oktatás általában s különösen a budai kir. egyetemi főgymnasiumnál. Ker. Magvető, 1875,

nikai pályákra hiányosan készítnek elő. Oka e hátramaradottságnak? Az autonómia, a szegénység, a docendo discimus. Hamis feltevés és téves hit az az Erdélyben elterjedt meggyőződés, hogy a latin és görög irodalom holt kincses tárház. Haladéktalanul eljött az ideje, hogy Kolozsvárt 12 r. tanárral beállított, törvény- s korszerűen szervezett teljes főgimnáziumunk legyen papnöveldével és *mesterképezdével* összekötve. Tordán meg állami segéllyel egy reálirányú iskolát kell állítani. Bárhogy fáj is, „egynek átalakulni kell okvetlen, hogy a más kettő, hogy a hitfelekezet egyeteme élhessen“, mert melius est praevenire, quam praeveniri. Jakab Elek itt Tordára nézve azt sürgeti, amit már az abszolutizmus ajánlatba hozott s ami később a polgári iskolává való átalakítással megvalósult.

Fáj kimondanunk, de kritikája igaz. Az okok között azonban nem említ egyet: az enyhe elnéző osztályozást. Kanyaró iskolafőnök 1882 jan. 26-án ezt jegyzi fel: a téli vizsgákon az érdemszámok sokkal szigorúbban osztattak, „Pestről lejött felügyelő-gondnokunk az ottani unitáriusoktól azt hozván utasításul. Azt állíták pesti embereink, hogy intézetünk már egész rossz hírbe kezd jöni a sok kitűnős és mégis képzetlen fiatalember miatt.“ Két évvel később, 1884 szept. 1—4. napján meg ezt jegyzi fel: A VII—VIII. osztályba új tanulót nem vettek fel, bár számosan jelentkeztek. Mindannyian rossz, vagy gyenge bizonyítványokkal jöttek gimnáziumunk asylumszerű híretől csalogatva. De ezúttal megjárták.“

Ezt a megállapítást az iskola főnöke teszi, aki ismerte a közvélemény értékelését. S róla nem tehetjük fel, hogy rosszindulattal lett volna az intézet iránt, melynek belső életének irányítója, ellenőrzője épen ő volt. Ugyanez a főnök az 1885. évi I. félévi vizsgálatokról már azt jegyzi fel, hogy „az osztályozás sokkal szigorubb volt“ és a 35 VI. o. tanulóból 14 bukott el. A következő évi első féléviről szintén így: „a klasszifikáció nagyon szigoru volt. Rég nem emlékszem annyi 4-esre, mint amennyit most kiosztottak.“ Maga a főnök is legalább még két tanárt lát szükségesnek arra, hogy versenyezhesünk az állami intézetekkel.

Teljességgel érthetetlen tehát az 1878. évi aug. Főtanácsnak az a megállapítása, hogy középiskoláink „szellemi és anyagi állapota az eddigihez képest virágzó, hogy a szegény tanulók taníttatási eszközei, módjai reményt meghaladólag gyarapodnak.“ Ez a megállapítás az anyagiakra nézve talán megáll, — de ott is csak a multtal szemben — azonban a szellemiekre nézve csupán magunk áltatása, melynek nem leljük semmi tárgyi alapját, bárhogy szeretnők magunk is elhinni. 1880-tól kezdve, mióta a középiskolai törvényjavaslat

előmunkálatai állandóan napirenden vannak s a kérdés az egész magyar közvéleményt szüntelenül foglalkoztatja, megérik a még meg sem hozott törvény előszele s hatni kezd abban a tekintetben, hogy mind behatóbb és elevenebb az iskola ügyével való törődés és foglalkozás.

1881—82-ről van jelentés nem kötelező tárgyakról: angol, francia, orgona, hegedű, zongora, a következő évben ezekhez járul a gyorsírás.

Az ösztöndíjak, segélyezés, javadalmak összege 1882/83-ban 10.537 frt 21 krra nő. Állandósítják a Richmond Anna tanári széket, melynek alapja 25641 frt s Kovács igazgató amerikai útján a Channing-tanszékre 12000 frtnyi összeget gyűjt. A IV. o.-ból a görög, az V. o.-ból a görög és római régiségtan kimaradnak. A IV. o.-ban a latin órák száma 1-gyel szaporodik. 1883/84-ben *első ízben volt leány tanulója az iskolának.* Az iskolafőnök 1884 aug. 31—szept. 2. napjain tartott Főtanácsról azt jegyzi fel, hogy *főtárgya volt a tanácskozásnak az iskolai tanrend összeegyeztetése a miniszteri tantervvel*, „amit bizony meglehetőst tél-túl teljesítettek. Hogy állami gimnáziumokkal haladjanak, legalább is két tanárra lenne még szükségünk”. (Isk. főnöki anyakönyv 98. l.)

1884/85-től kezdve mind jobban látszik az állami tantervhez való alkalmazkodás. Kimarad a VIII. o.-ban a „szépészet”, a német a 4. elemi és az I. gimn. osztályban. Ellenben tanítani kezdik a mértani rajzot az I—II.-ban. Szaporítják a latin órák számát az I., IV., VI—VIII. o.-ban 1—1 ó., a görögöt az V.-ben 1 ó., a magyart a IV., VII—VIII.-ban 1—1 órával. Az egészségtan a III. éves papnövendékeknél rendes és kötelező tantárgy lett. A rajztanításhoz több mértani és szabadkézi rajzmintát vásároltak. Az iskolai törvényeket az állami iskolák törvényeihez alkalmazva átdolgozták és kinyomatták. Érdemjegyek ez évtől kezdve: jeles (1), jó (2), elégséges (3), elégtelen (4). A Kismezőt, amely eddig bérbe volt adva s az ifjúság használata alól kivonva, mostantól játszó- és üdülőhelyül használják.

Az 1883. évi középiskolai törvény értelmében első ízben látogatja meg Páll Sándor tankerületi főigazgató az iskolát 1884 dec. 9—10-én.

1884 május 19-én kezdődött a VIII. o. vizsgálata „*az új miniszteriumi tanrend szerint*” (Isk. főnöki anyakönyv. 93. l.). 1884 dec. 16—17-én kiállították az *első időszak tudósítóját* s határozták, hogy az állami intézetekhez alkalmazkodva a tudósítóknak nem 5, hanem 4 érdemjegyet használnak (jeles = 1, jó = 2, kielégítő = 3, elégtelen = 4). Tehát az év most már nem félévre, hanem *évharmadokra* oszlik s az évközi eredményekről értesítik a szülőket.

1885/86-ban kimarad a német a II. o.-ból, a magyar szaporodott 1-gyel, a III. o.-ba a mértani rajz felvétetett heti 2 órában.

1885 szept. folyamán hozták be azt az újítást, hogy ezután órára kétszer csengetnek. A csengetések között 10 percnyi időköz van, az alatt a tanulók a folyósókon és udvaron szelők és üdülnek. Másodszeri csengetésre a tanulók és tanárok bemennek az osztályokba. 1887. nov. 23-án új órarendet nyomtattak „az új tanterv szerint”. Nov. 24-én a tanári és tanítói kar értekezletet tartott, melyen azt vitatták meg: miként lehetne a rendet és fegyelmet állandóvá tenni a *vesszőbüntetés* használata nélkül? Megállapodtak abban, hogy első intés legyen az osztálykönyvbe való beírás, második az igazgató, harmadik az igazgatóság dorgálása s ha ezután is javíthatatlan, az iskolából való eltávolítás. Ugyanakkor egy tantermet új padokkal, katedrával szerelnek fel s *történelmi s földrajzi tanteremnek* rendezik be.

1886/87 ben a mértan bejött a V. o.-ba, de kimaradt a III.-ból, minthogy itt a rajz.-geometriával kapcsolatosan tanítatik. A rajz-geometria felvétetett a IV. o.-ban s az egészségtan az állattannal kapcsolatban a IV.-be. Most már a kormányképviselő is kifogásolja az intézet szűk voltát, de az igazgató megnyugtatta, hogy a jövő évben segítve lesz, mert a kibővítés elhatározott. A lakószobákba faágyak és ládák helyett *fiókos vaságyakat* szerelnek, ami a rend, tisztaság és egészség érdekében már rég szükséges volt. A bennlakók száma szaporodván egy tantermet lakószobává kellett átalakítani.

1885 szept. főtanácsról azt jegyzi fel a főnök: „Legnevezetesebb határozata, mi korszakot fog alkotni iskolánk történetében, hogy az államtól segílyt kérünk s új tanári állásokat állítunk fel. A püspöki épület is a jövő évben az iskolához fog csatoltatni”.

Erre a határozatra már valóban szükség volt. A középiskolai törvény, amely az iskolákkal szemben a követelményeket felállítja, a tanárok számát és fizetését szabályozza, már két év óta érvényben van. Nálunk a tanárok száma nem elég, képesítésük a régi felekezeti rendszerű, fizetésük csekély, a helységek szűkek és kevés számúak, az ifjúság száma évről-évre növekedőben. Az állami felügyelet és ellenőrzés joga és kötelessége kimondva. 1886 máj. 12-én Klamarik miniszteri osztálytanácsos beutazván Erdélyt, intézetünket is meglátogatta az igazgató és Brassai kíséretében előleges bejelentés után „nem hivatalosan”. Az épületet szűknek találta s erősen hangsúlyozta a megnagyobbítás szükségét. Mire az igazgató megjegyezte, hogy azt mi is érezzük már régebb idő óta s meg

is csinálnók, ha az anyagi helyzet megengedné. „Reméljük azonban — úgymond — hogy a kormány épen ez indokból is E. K. Tanácsnak folyamodását az államsegély iránt teljesíteni fogja“. Az 1886/87. isk. évre a beiratkozásra „annyi idegen jött — mondja a főnök — hogy 100-on felül kellett őket vizsautasítani“. Ilyen körülmények között a kibővítés valóban halaszthatatlanná lett.

Jakab Elek, ez „az örök forrongásban levő tűzhányó-hegy“, aki Ferencz József szerint „tele van szép és jó gondolatokkal, melyeket pazarul szór mindenfelé“, megint visszatér az iskola kérdésére.² Sürgeti iskoláink történetének megírását, hogy a mult tükrébe nézve javítani lehessen az állapotokon. A tanári fizetés csekély, a tanszerek, természettani és természetrajzi gyűjtemények, a tanári könyvtár nem állják a versenyt az állami intézetekkel, a nevelés- és módszertan nem tart lépést a korrall, az épület kicsi, a tantermek szűkek. Az egyetemek panaszkodnak az ifjúság mértéket nem ütő képzettségi színvonalá miatt. És mégsem esik nyilvános szó a javítás és gyökeres reform érdekében. Lehetetlen, hogy mindez ne kényszerítse az egyházat, hogy főiskolája ügyét felkarolja, a helyiségeket bővitse, a gyűjteményeket szaporítsa. Ez olyan teendő, amely elől kitérni nem lehet. Aki a versenyt nem állja, elbukik s az idő áthalad felette. Ferencz József püspök jogosultnak tartja a kiáltó szót, mint a soha meg nem nyugvó továbbhaladásra ösztönzést, de állítja, hogy az újabb időkben jelentékeny haladást tettünk a tanrendszer, taneszközök, a tanárok száma és fizetése tekintetében. Legújabb alkotások a tanári, a másik a papi, illetőleg belső emberi nyugdíjintézet alapítása. A legutóbbi miniszteri jelentés szerint a multévi érettségi vizsgálat eredménye nálunk volt a legkedvezőbb. A további haladásra azonban pénz kell s ennek előteremtése elsősorban a világi elem teendője. Az államsegély mellett híveink áldozókészsége az a forrás, melyből meríthetünk: erőink forrását magunkban kell keresnünk és megtalálnunk.

1887-ben a VII. o.-ból kimaradt a bölcselem s bevezetett az egészségtan heti 2 órában. Az I—II. o.-ban a latin szaporodott 1—1 órával.

1888/89-ban jelent meg először értekezés az *Értesítőben* Brassaitól Horatius öt ódájának magyarázata.

1889/90-ben a latin órák száma az V—VIII. o.-ban 1—1, a görög a VII—VIII. o.-ban szintén, a szónoklattan a VI. o.-ban 1-gyel szaporodott, a III. o.-ban a mennyiségtani órák száma

² Kiáltó szó a pusztában. K. Magvető, 1887. Ferencz József, Nyilt levél Jakab Eleknek. U. o.

2-ről 3-ra emeltetett, a IV.-ben a német 4-ről 3-ra szállítatott.

1892 szept.-ében az E. K. Tanács az igazgatóság ajánlataira meghatározza, hogy ezután ne csütörtök legyen a szabadnap, mint volt 1850 óta, hanem szerda és szombat d. u.

1892 szept. óta a tordai polgári iskola V. osztályában a görög és latin tanítását az egyházi tanács megszüntette s azután az onnan jövő tanulók Kolozsvárt e tárgyakból és ásványtanból felvételi vizsgálatot tesznek. A kérdés előzményeihez tartozik, hogy 1878-ban a tordai iskola polgárivá átszervezése alkalmával szerződés kötött az állammal, mely szerint a görögöt és latint oly terjedelemben tanítjuk, mint a gimn. tanterv követeli. Ennek ellenére a miniszter most elrendelte s országosan közzétette, hogy az onnan gimnáziumba jövő tanulónak felvételi vizsgálatot kell tenniök. A konzisztórium hosszasan tárgyalt az ügyben a miniszterrel, de minden siker nélkül. A miniszter minden érvelésre azzal felelt, hogy a szerződés az 1883. évi középiskolai törvény ellenére van s ennél fogva nem állhat meg.

1886 nyarán az épületen nagy erősítéseket eszközöltek s a szobákba új berendezéseket szereztek. A szobákba vaságyakat és egyforma mosdószekrényeket szereztek be s mint a főnök mondja, Kőváry megjegyzése szerint iskolánk átlépett a kőkorszakból a vaskorszakba. Az iskola Magyar-utca felőli középfala kihajlott és ledőléssel fenyegetett. Az igazgatóság a nyár folyamán 3 vaskötést alkalmazott a fal tartására. A kötések a szoba két falába kívül és a folyósó („gang”) felől vannak megerősítve. A következő év júliusában Benczédi megint nagy erősítéseket eszközölt az épületen vaskapcsokkal. A falakat letáskáztatta, az iskola egész külső falát kőszínre festette, a földszinti szobák ablakait vasrácsosattal látta el, az utcai vasajtót újra festette. A kapu feletti feliratot újra aranyoztatta. A téglabolthajtást a 6. sz. szobában kiszedette s vas sinekre új gerendázatot rakatott, hogy az utcai fal a feszítéstől szabaduljon.

1887-ben a másik nevezetes esemény szept. 24-én a király látogatása. Fél 4 órakor érkezett Tisza Kálmán miniszterelnökkel az iskolához. Előtte br. Jósika Sámuel főispán és Albach Géza polgármester. A kapu felett nagy transzparens e felirattal:

*Egy Istenünk, egy királyunk,
Ezt szeretjük, azt imádjuk.*

A tanári kar a püspökkel élén a kapu előtt várta. Megnézte az auditoriumot, hol Kőváry festette mellképe függött a

bejárattal szemben a falon, a könyvtárat, egy pár lakószobát és berendezést. Innen lementek az udvarra, ahol az ifjúság két sorba felállítva hatalmas éljennel és zászló meghajtással fogadta. A Felség tisztelgett és köszöngetett, amíg végigment a két sor között. Azután megnézte az udvaron hátul a természet- és vegytani szertárt. Visszajövet bement a konzisztórium termébe, hol beírta a nevét az Emlékkönyvbe a püspökhöz mosolyogva intézett e megjegyzéssel: most a maga nevét írom be.

Ezekben az években sokszor volt járványos betegség a tanulók között.

1881/82-ben a téli vizsgálat után a vakáció himlőjárvány miatt márc. 17-ig tartott. Tanulóink közül senki sem halt meg. A bennhálók közül 4-en betegedtek meg.

1886 március végén — úgymond a főnök — enyhülni kezdett az addig iskolánkban elharapózott szembetegség, mit némelyek szerint az év elején Keresztúrról hoztak (Isk.-főnöki anyakönyv 118. l.). 1886 dec. folyamán az ifjak között sok egyiptomi szembeteg (trachomás) volt. Figyelem nem volt erre a felvétel alkalmával. Valami 30-an kapták meg a bajt úgy, hogy a tanulókat egyre-másra kellett hazabocsátani. Sőt az iskolát is majdnem bezárták. Iskolai kórházunk megtelt. Bartók István isk. orvos aztán megfeszített munkával véget vetett a betegségnek. 1887 okt. 15—17.-i szemvizsgálat alkalmával 21 szembeteget találtak.

A modern egészségügyi elvek felé való közeledést jelenti a kötelező orvosi vizsgálat életbeléptetésén kívül az is, hogy a bennlakásban az alvás idejét egy órával meghosszabbították: a lefekvés és felkelés idejét 1888 dec. 10-én 10 és 5 helyett esti $\frac{1}{2}10$ és reggeli $\frac{1}{2}6$ órában állapították meg.

1890 januárjában az egész országban uralkodott a „muszka nátha“ (influenza). Emiatt sokan nem jöttek vissza a karácsonyi vakáció után. A városban egy nap 23 temetés volt. Nekünk unitáriusoknak is minden nap volt halottunk, néha kettő is. 28.-a körül enyhülni kezdett, de a járvány még februárban is tartott. Különösen keresztúri iskolánk szenvedett miatta. Az E. K. T. rendelete alapján azért a téli vizsgálatot nem tartották meg.

1891 februárjában vereshimlő járvány volt. Az iskolai kórház szűknek bizonyult a betegek befogadására. Azért 20-án egy lakószobát ideiglenesen kórházzá alakítottak át. De ezután hirtelen szünni kezdett a járvány.

1893 jul. 21-én kolera ütött ki, ami miatt a hatóság az összes kolozsvári iskolák megnyitását okt. 1-re halasztotta. Enyhébb volt, mint 1875-ben — mondja Benczédi az Iskola-

főnöki anyakönyvben (250. l.). Inkább napszámosok, rendetlenül élők s részegesek közül szedte áldozatait. A mívelt osztályból alig egy-kettő kapta meg. A beiratkozás emiatt csak szept. 28-án kezdődött.

1883 márc. 7-én érkezik vissza Kovács János Amerikából. Az ifjúság a tanári karral a vonatonál várta s meleg szeretettel és nagy ünnepséggel fogadta. 8-án este fáklyászenével tisztelte meg. Azután társasvacsora volt, melyen a város társadalma valláskülönbség nélkül nagy számban vett részt. Jun. 5-én temették Szucságban Kelemen Benőt, az ifjúság megszívű barátját, jóakaróját és egyik nagy jóltevőjét. Az ifjúsági dalárda künn volt. Az ifjúság koszorúját a főnök tette a sirra.

1884 ápr. 19-én az erdélyrészi ref. tanárok, kik tanügyi tanácskozásra gyűltek össze a városban, meglátogatták az intézetet. Megnézték az auditóriumot, az igazgatóság szobáját, E. K. Tanács termeit s egy pár lakószobát. 1884 szept. 16-án temették Nagy Péter ref. püspököt. A mi ifjúságunk is kivonult. A főnök szerint Mikó temetése óta ilyen temetés városunkban nem volt. Szept. 18-án érkezett körünkbe Bixby T. Jakab, a meadvillei theologiai akadémia tanára. Nagy ünnepségekkel fogadták. Kovács igazgató kíséretében kiment Tordára, Torockóra is. Különösen meglepte az a vendégszeretet, mellyel a nép fogadta. Azt mondta, Amerikában örök szemrehányás, hogy vallásunk csak mívelteknek való. Holott Erdély háromszázados példa ellene. Az egész ifjúság az auditóriumban fogadta, hol Fazakas Lajos theologus angol nyelven üdvözölte, ami láthatólag kellemesen lepte meg. A papnövendékek virágvázát adtak át emlékül.

1885 ápr. 17-én íveket bocsátanak ki az ifjúság között, hogy az erdélyi kulturegylet alapítótagjai közé lépjenek. Az ifjúság és a papnövendékek külön gyűjtöttek s május 8-án 135 frttal alapítótagok lettek. Az oklevelet a gyűjtést vezető Kanyaró Ferenc főnök s Csifó Salamon II. éves theologus és br. Kemény Árpád VIII. g. o. t. írták alá. 1885 októberében az iskolát meglátogatta Richmond Night úr és nővére, kik Kovács igazgató kíséretében Gyéresen meglátogatták Pagetet, voltak Tordán és Torockón is, aztán Aradon, Hódmezővásárhelyen és Szegeden keresztül Budapestre utaztak.

1887 nov. 1-én az egyetemi hallgatók a temetőben nyugvó jelesek emlékére ünnepélyt rendeztek. A mi részünkről Dézsi Mihály papnövendék tartott emlékbeszédet. „Ez az első eset, — mondja a főnök — hogy unitárius ember e megtiszteltetésben részesített.” (143. l.) Az ifjúság testületileg vett részt az ünnepélyen.

A vaságyak számát 1887-ben gyarapították. Most van már 113 nagy vaságy és 60 karikás ágy.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1883. évi 21. t. c. 29. §-a értelmében Kovácsi, Pap Mózes, Nagy Lajos, Bencédi, Kovács, Ulár tanárokat a középiskolai tanári képesítő vizsgálat alól fölmentette s rendes tanároknak elismerte, Péterfit és Mózes Andrást csak hitoktatóknak.

1888 szept. 9-én Kiskadácsban leleplezték a korán elhunyt Simén Domokos síremlékét.

A kormányképviselők által kifejezett kívánalmaknak tesz eleget az igazgatóság, mikor u. n. *tanári szakkönyvtár* létesítését határozta el. Úgy tervezték, hogy a tantermekbe könyvszekrényeket készíttettek s az ide helyezendő könyvek használatára és kezelésére alapszabályokat, melyeket az E. K. T. 1889—87. sz. a. helybehagyott. A jelentés jelzi, hogy 1889 szept. 1-től „a főtanoda könyvtárából az illető tanároknak szakkönyvtárak lesznek berendezve”. De a következő évi értesítő elfelejtett erről jelentést tenni.

A közoktatásügyi miniszter ebben az évben adott először 3800 frt állami segílyt. Most van szó először arról, hogy két tanár (Kovácsi, Ulár) több óra tanításért külön „jutalom-díjat” kap. A baráti osztálytalálkozók mind sűrűbben ismétlődnek. Ez évben négy osztály tanulói gyűltek össze találkozóra.

1890 jun. 16-án gróf Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszter látogatott. D. u. 3 órakor érkezett. Megtekintette a tanácstermet és halltermet, hol a II. g. o. vizsgálata folyt s a 41. sz. termet, hol a VI. o. vizsgázott. Betekintett egy lakószobába és a könyvtárba, azután a templomba. A „hallterem” szót nem tartja helyesnek, mondja a főnök (188. l.) s mi hozzátesszük, hogy szégyen volt a Brassai intézete vezetőségére, hogy ezt idegentől kellett megtanulnia.

1894 jan. 6-án Jókai 50 éves jubileuma alkalmával az ifjúság ünnepélyt rendezett s kivette részét az ország öröméből Febr. 17-én a tanári kar közvacsorát rendezett a Központi szállodában. Vacsora után tánc következett. „Megjegyzésre méltónak tartom — mondja a főnök (262. l.) — annyival inkább, mert tudomásom szerint hasonló összejövetel még eddig a tanárok részéről nem történt”. Jelentéktelen s mégis feljegyzésre méltó, mert oly korba esik, mikor a tanári kar különböző gondolkodású és képzettségű öregekből és ifjakkból állt, akik öszszehangzó nevelői munkát csak úgy tudhattak kifejtetni, ha a tanári szobán kívül más helyeken és alkalmakkor is találkoznak s igyekeznek egymást megismerni és megérteni is. Ez a kezdemény az ifjú tanári nemzedék s a lendületes munkásságú

új igazgató, Boros Sándor munkája volt s jó hatásánál fogva állandóan gyakorlatban maradt.

1894 ápr. 1-én az ifjúságnak a húsvéti szüneten itt maradt része Kossuth temetése alkalmából a diszteremben gyászünnepepélyt rendezett.

Az 1890-ben megkötött állami szerződéssel az intézet a gyorsabb fejlődés útjára lépett, mert a kormány a már korábban adott 3800 frt segélyt évről évre emelve, rendelkezésre adta az anyagi eszközöket, melyek a tanári fizetések emelésére és szemléltető eszközök beszerzésére és gyarapítására fordítottak. 1890/91-ben bevezetik az V. osztályban a görög-pótló tanfolyamot heti 2 ó. és a rajz.-geometriát.

1891/92-ben az Értesítő szerkesztésében az a változás történik, hogy az év „Adatai” elől kerülnek. A rend- és fegyelmi szabályokat év elején minden felosztályú tanulónak kiadják, általános szemvizsgálatot tartanak s megkezdődnek az állami rendtartás értelmében az ellenőrző és módszeres tanácskozások.

1893/94-ben Boros Sándor kerül az igazgatói székbe, aki különös figyelmet fordít az internátus ügyeire, ismételten foglalkozik a kérdéssel az Értesítő lapjain s az adott viszonyok és anyagi lehetőségek között minden módon javítani igyekszik az állapotokon. 1894/95-ben az iskolai rendszabályokat a szükséges bővítésekkel ellátva újradolgozzák s E. K. Tanács elé terjesztik. A tanári könyvtár berendezését megkezdették. Tanári tanácskozási helyiségek, tanári olvasó teremnek és könyvtárnak külön termet rendeztek be. Egy szobát berendeztek külön igazgatói irodának. Külön helyiséget jelöltek ki a történelmi—filológiai szertárnak, melynek alapjait megvetették s berendezését megindították. Szept. 22-én kerületi tornaverseny volt, melyen 34 tanulónk vett részt. Némelyek jutalmat kaptak, az intézet dicsérő oklevelet. A kormányképviselő ismételten sürgette a régi magántanítási rendszer megszüntetését, amelyet az állami rendtartás nem ismert. Ennek a rendszernek iskolánk történetében 300 éves multja volt s a vezetőség nemcsak azért ragaszkodott hozzá, mert szegény tanulók életfenntartásának és boldogulásának egyik eszközét látta benne, hanem azért is mert meg volt győződve a docendo discimus elve pedagógiai jelentőségéről. Ezért a kifogások ellenében védte a rendszert. Ez magyarázza az 1894/95. évi Értesítő azon jelentését: „a magántanítási rendszer ez évben is fenntartatott”. S azt a körülményt is, hogy ezután mind gyakrabban találkozunk a magántanítói kifejezés helyett a felügyelővel. Megtartották a lényegét s ut aliquid facere videantur, megváltoztatták a nevet.

Megkezdődnek Nyiredy vezetésével a tanulmányi kirándulások, egyelőre a város határába, de 1898/99-ben már Ma-

rosújvárra a sóbánya és Enyedre a Bethlen-kollégium s a fegyrintézet megtekintésére.

Az 1895/96. iskolai évről — a Millenium éve — sok fontos eseményt kell feljegyeznünk. 1895 szept. 22-én a város a király látogatását fogadta. A városi tanügyi küldöttségben intézetünk részéről az igazgató, dr. Nyiredy Géza s e sorok írója jelent meg a király előtt. Nov. 4-én Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter Zsilinszky államtitkárral és Lövey min. osztálytanácsossal látogatták meg az iskolát. A miniszter a látogatás után kifejezte, hogy az állapotok korántsem olyan rosszak, mint hallotta, de kívánatosnak mondotta, hogy az intézet minél hamarabb új épületet nyerjen. Kuncz főigazgató márc. 4—6., 10—11. napjain tartott látogatása után az értekezleten kifejezte az óhajtását, hogy „az építkezés és a tanárok fizetésjavításának ügye minél előbb keresztül vitessék”.

Az iskolai rendszabályok, kiegészítve a papnevelő intézet és elemi iskola szervezeti és fegyelmi szabályaival, elkészítettek, az E. K. Tanács 129—1896. sz. a. elfogadta s a jövő iskolai év elejével életbeléptetését kimondotta. A tanszerek és gyűjtemények ez évben jelentékenyen gyarapodtak (Értesítő 46—57. l.). Az ifjúság és tanári kar 1895 aug. 25-én résztvett a bölöni zsinaton Ferencz József püspök 40 éves papi működése emlékét megülő ünnepélyen emléktárgy átadása által.

Legfontosabb mozzanata volt az évnek a milleniumi ünnepségben való részvétel. 1896 ápr. 21-én az egész ifjúság kivonult Ferencz József püspökkel az élén a Kis-mezőbe s az egyes osztályok és a tanárok külön-külön 18 darab millenáris emlékfát ültettek, hazafias dalokat énekelve. Máj. 2-án az országos emlékűnnep megnyitásakor az iskola épületét kilobogozták, este kivilágították. Május 9-én az intézetnek ez alkalomra szépen kidiszított udvarán szépszámú előkelő közönség jelenlétében iskolai ünnepet rendeztek. A tanári kar és az ifjúság ezen a napon nemzeti csokrot hordott. Május 10-én ünnepélyes istentisztelet tartatott az ifjúsági dalárda közreműködésével. Az iskolafőnöki anyakönyvben az ünnepségek lefolyása, az előjáróság, tanári kar és a tanuló ifjúság minden tagjának neve megörökített. A Budapesten jun. 1—3-án tartott millenáris tornaversenyen, melyen 4800 versenyző volt, 43 tanulónk vett részt. Többen egyéni jutalmat kaptak, a csapat az összgyakorlatokért 3 diszoklevelet s a mintacsapatok közé soroztatott. A versenyek után 5 napig maradtak ott a főváros és nevezetességeinek megtekintésére. Hazaérkezésükkor a polgármester nagyszámu polgárság kíséretében a vonatérkezéskor eléjük ment s üdvözölte őket. Itthon maradt társaik zeneszóval mentek eléjük s cserkoszorút fűztek dicsőséggel hordozott lobogójukra. Este

társas vacsorát rendeztek tiszteletükre. A millenáris ünnepek a következő év elején fejeződtek be, mikor szept. 6—7-én Budapesten nemzetközi unitárius konferenciát tartottak, melyen tanáraink is résztvettek.

1898-ban máj. 14-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter aláírta az államsegélyre vonatkozó revideált szerződést, mely jelentékenyen felemelte a rendszeresített tanszékek számát, a szertárokra fordítandó pénz összegét s egy időre türhető anyagi helyzetbe hozta a tanárokat fizetésüknek a drágaság arányaihoz mért felemelésével. Ez a szerződés méltányolja az idősebb tanárok szolgálatát, mert szolgálati idejük szerint különböző fizetéseket ad.

A század utolsó évében hosszas tervelgetések, számítások és tárgyalások után megkezdődik az új, a negyedik iskola építése, melynek története nem esik feladatunk körébe. És ezzel bezárul a harmadik iskola 183 éves története, hogy épülete megváltozott állami helyzetben és teljesen megváltozott szellemi, társadalmi és gazdasági viszonyok között, mint *unitárius leányotthon* szolgálja fajunk kulturális és nemzeti érdekeit.

17. fejezet.

Az 1890. és 1898. évi szerződés.

Az 1883-ik évi középiskolai törvény lehetőséget nyújtott arra, hogyha az egyház a maga erején nem tudja fenntartani az iskolát a törvény követelményeinek megfelelően, külön kötetendő szerződés mellett az állam segélyt adhat. Az igények és szükségletek mind a személyi, mind a dologi kiadások tekintetében állandóan növekedtek. Ezeket az egyház a maga erején nem tudta betölteni és kielégíteni. Az évenként látogató kormányképviselők is minden alkalommal feltárták a hiányokat. Különösen a helyiségek szűk volta, a tanszerek és szemléltető eszközök hiányossága s nem utolsó sorban a tanárok fizetésének csekélysége volt állandó kifogásolás tárgya. Így történt, hogy az államsegély kérdése a törvény életbeléptetése rendjén mindjárt szőnyegre került. Már az 1883. évi augusztusi kolozsvári Főtanács folyamodik a középiskolai törvény értelmében *államsegélyért*. A Főtanács határozatában kimondja, hogy a törvényt hazafias örömmel, de aggodalommal is fogadja, mert önerőnkől a legjobb akarat mellett sem tudunk eleget tenni követelményeinek. Ezért folyamodik segélyért. A folyamodvány kezdettől máig rövid történelmi áttekintést nyújt küzdelmes multjáról, minde-

nünktől való megfosztatásunkról, arról, hogy külföldi üldözött tudósoknak adott hajlékot és kenyeret s ezzel az ország közmívelődését előre vitte, jóltevőink állandó adományairól, tanáraink csekély számáról, kevés fizetéséről, az abszolútizmus alatti hazafias küzdelmeinkről, a csaknem ingyenes oktatásról, mellyel a nép köréből sokakat emel fel az állami és társadalmi élet magasabb fokaira, az ifjúság állandó szaporodásáról, más vallásúaknak nagyszámban idejövételéről úgy, hogy „tán egy tanintézet sincs hazánkban, mely inkább megérdemelné az interconfessionalis nevet, mint a miénk“ s így nem csupán felekezeti érdekeinket szolgálja. E fejtegetés után csatolja a kimutatást, mely szerint a magunkéból fedezhetünk 10776 frtot, szükséges volna még 7784 frt, Keresztúrt 4796 frt 37 kr.-hoz 3072 frt 63 kr. Aztán szükséges volna az épület kibővítése elodázhatatlanul. Ezért a szomszédos házastelekre s taneszközök megszerzésére egyszersmindenkorra 36.000 frt. Rámutat arra, hogy egész egyházi közigazgatásunk alig kerül 6000 frtba, papnöveldénk 2000 frtba és pedig csak azért, hogy a gimnáziumra annál többet költhessünk. A tanárok fizetése eddig 700, illetőleg 640 frt s a szállás, vagy szálláspénz, jövőre 1000, illetőleg 800 frtra vették fel. S igéri, hogyha megkapjuk az államsegélyt, megkezdjük az 5, vagy 10 éves pótlékok rendszeresítését. Kikötik, hogy a segélyre a miniszter által kinevezendő tanárok unitáriusok legyenek, igérik a tanterv alkalmazását, ami azonban nem vonatkozik a tankönyvekre is s önkormányzati jogukat is fenn kívánják tartani. A 36.000 frt általány megokolását abban adják, hogy tisztán unitárius javak, hagyományok és szerzemények vétettek el tőlünk, melyekért semmi kárpótlást nem kaptunk s melyek 70.000 frtnál többre mentek, nem szólva azokról a javakról (templom, parochiális épületek s azokhoz tartozó birtokok), melyek a reformáció idejében egyházunkra szállottak, idők folyamán azonban elvették s melyekre semmi igényt nem támasztottunk. A kárpótlást sokszor sürgettük. II. József adott is 5000 frtot. Az 1842. évi országgyűlés systematica deputatioja elismerte kérésünk jogosultságát, de a határozat nem foganatosított. Az 1846—47. évi országgyűlés megint tárgyalta, de a közbejött szabadságharc elintézését megakadályozta. Még sohasem mondtunk le a reményről, hogy ennyi veszteségért legalább részben kárpótlást nyerünk. Ennek egyik módja volna kérvényünk meghallgatása.

Ez volt a folyamodás tartalma. A püspök, Daniel főgondnok s budapesti tagokból álló bizottság adta be a miniszternek. A miniszter 1886 jul. 6-án 20531. sz. leiratában kijelenti, hogy intézetünk állami fontosságát elismerve hajlandó állami segélyben részesíteni, mihelyt a törvényhozás a szükséges ösz-

szeget rendelkezésére bocsátja. A keresztúriét nem ismerte el, mire a Főtanács feliratban kérte annak is elismerését. (1886. aug. 26. Főt. 18. jk. p.). Az 1887/88. isk. évre 3800 frt államszegélyt utalványozott (18186—1887. sz. a.), mire az E. K. T. azt javasolta, hogy a hiányzó 4 tanári állásból 2 töltsék be; a tanári fizetés (700 frt) emeltessék 150 frt pótlékkal. A fennmaradó összegből tantermeket kell berendezni s tanszereket beszerezni. Az „annyira méltányos“ 5 éves korpótlékok rendszeresítésére most még gondolni sem lehet. Sürgetni kell a végleges szerződés megkötését s megbizottakul kiküldik Kovácsit és Molnár Sándort. A Főtanács úgy határoz, hogy mivel a segély nem végleges jellegű s a felállítandó tanszékek biztos alapjául nem szolgál s minthogy megfelelő egyén is hiányzik, a tanári széket nem tölti be, hanem csak „tanárhelyetteseket“ alkalmaz s az E. K. Tanácsot felhatalmazza a végleges szerződés megkötésére.

Az 1888. évi aug. kolozsvári főtanácsra jelenti az E. K. Tanács, hogy a kormány felhívására felküldötte iskolánk helyiségeinek rajzát s a tanárokról kimutatást. A miniszter (19150—1888. sz. a.) helyiségeinkben s felszerelésünkben több hiányt állapított meg. Kovácsi, Pap Mózes, Bencédi, Nagy Lajos, Kovács és Ulár tanárokat a tanári vizsgálat alól felmentetteknek elismerte, a többit és tanítóinkat csak óraadóknak nyilvánította. Az E. K. Tanács erre a leíratra felfejtette, hogy a miniszter véleményét csak a tervekre alapította s a jelzett hiányok tényleg nem léteznek, mert ez évben még egy telket s egy emeletes épületet csatoltak hozzá. Péterfi Dénest s Mózes Andrást csak vallásoktatóknak ismervén el, ez ellen felírtak, régi tanárképzésünk módját felfejtve.

Az 1888—89-ik iskolai évre a miniszter a segélyt nem emelte, de a Főtanács két okleveles tanárt alkalmazott (Kanyaró, Boros S.) ideiglenes minőségben, a német szakra segély mellett kijelölte Gál Kelemen tanárjelöltet és megsürgette a szerződés mielőbbi megkötését. Az 1889 szept. 1—3. kolozsvári Főtanácsnak a püspök megnyitója szerint egyik legfontosabb tárgya a szerződés pontjainak megállapítása. „Üldözve most nem vagyunk, — mondja a püspök — de versenyt kell futnunk, ami majdnem oly erőt kíván, mint régen a védekezés.“ A szerződéskötés tárgyalásainál a miniszter megbizottja Erődi Béla tanker. főigazgató volt. Nem valósult minden reményünk, — mondja a jelentés — de azt határozottan állítjuk, hogy kollégiumunk ügye a tanítást, berendezést és szükséges építkezést illetőleg oly kedvező megoldást nyer, hogy az egyház pénzeinek jelentékeny része más szükséges célokra felszabadul. A Főtanács a tervezetet elfogadta.

1890. évi Főtanácsnak jelentette az E. K. Tanács, hogy Erődi meglátogatta iskolánkat s több észrevétele volt a berendezésre és felszerelésre. A Tanács ígérte, hogy a szükséges és lehető módosításokat megteszi, t. i. az állat- és növénytani szertár gondozását egy tanárra bizza, a természettani és vegytani szertár régi eszközeit ujakkal kicseréli, a rajzoló geometria és földrajz tanításához szükséges eszközöket megszerzi, mihelyt az államsegélyt megkapja. Addig is azonban szereztek már egy dinamó-elektrikus gépet, más taneszközöket, szabad torna-eszközöket állítottak fel, a tantermeket osztályok szerint rendezték be és célszerű bútorokkal látták el. A latin tanítás tervét „újra dolgoztatták“, ami abból áll, hogy az állami tervet véve alapul, az I—II. o.-ban heti 7—7, a III—VII. o.-ban 6—6, a VIII. o.-ban 5 órát vettek fel. Az 1890. évi 30. t.-c. alapján megalkottatott a *görög-pótló tanfolyam*, melynek életbeléptetése érdekében a szükséges lépések megtételére utasított az E. K. Tanács. De azt is jelenti az E. K. Tanács, hogy a szerződést a miniszter ismételt sürgetés után sem írta alá, mert bizonyos kikötései vannak. Kívánja a főiskola külön jövedelmének részletes kimutatását, azt, hogy a rajztanár fizetése is annyi legyen (1300 frt), mint egy rendes tanáré s ne 600 frt, az építkezésre kért 20.000 frt kihagyását kéri, de igéri, hogy időhöz nem kötötte adni fog beruházási államsegélyt és könyvtárra, tanszerekre 500 frt helyett 1000 frt felvételét kívánja a költségvetésbe. Az E. K. Tanács erre kifejtette, hogy a főiskolának külön vagyona, külön jövedelme nincs, de ígérte, hogy amit a költségvetésbe felvettek (9425 frt), azt pontosan ki fogja adni. Erre aztán a miniszter kijelentette, hogy a szerződés most már rövid idő múlva véglegesen megköthető lesz s az 1890—91-iki iskolai év első felére a 7600 frt felét utalványozta is.

Ilyen előzmények után kötött meg az államsegély iránti szerződés, melyet az E. K. Tanács 1890 nov. 30-án, a vallás- és közoktatásügyi miniszter dec. 26-án írt alá. A szerződés *mellékletét képező költségvetés a szükségletet 17.900, az egyház hozzájárulását 10.200 frtban állapítja meg, a hiányzó 7700 frtot az állam adja. A szerződés az 1883. évi 30. t.-cikk 47. §-a értelmében köttetik az unitárius vallásközönség kérelmére, minthogy az iskola a törvény követelményeinek megfelelően a maga erején fenn nem állhat s tovább nem haladhat és fejlődhet. Az intézet eddigi felekezeti jellege s önkormányzati jogköre épségben tartatik, az intézet felett való összes igazgatási jog a vallásközönséget illeti s a miniszter csak a felügyeleti jogot gyakorolja. A fenntartó kötelezi magát, hogy 10 rendes tanárt tart egyenként 1000 frt fizetéssel, 300 frt lakpénzzel, két okl. helyettes-tanárt 750 frt, tornatanítót 300 frt, énektanítót*

150 frt fizetéssel; két iskolaszolgárol, könyvtár, tanszerek gyarapításáról stb. gondoskodik. Az ujonnan alkalmazott rendes tanárok 2 évi próbaidőre alkalmaztatnak 800 frt fizetéssel és 150 frt lakpénzzel. Az ílymódon bennmaradó pénz tanszerek és beruházások gyarapítására fordítandó. A tanárok közül 5-öt nyilvános pályázat útján az E. K. Tanács meghallgatása után, de kijelöléshez nem kötve, a miniszter nevez ki. Az igazgatót az egyházi főhatóság 2 évre választja. A jelenlegi rendes tanárok 6-an, ilyenekül elismerten, állásukban megmaradnak. A vallásközönség kötelezi magát, hogy az állami tantervet fogja alkalmazni. A tannyelv kizárólag a magyar. Tandíj alól unitáriusoknak 2 frt 50 kr., nem-unitáriusoknak 6 frt 50 kr., felül 4'50 és 8'50. A vallásközönség kötelezi magát, hogy 8 külön osztálytermet, 1 külön rajztermet, természettani, természetrajzi előadó termet, szükséges szertári és könyvtári helyiségeket, igazgatói irodát és tanári tanácskozótermet rendez be a gimnázium számára. A tanárok és tanulók fegyelmi tekintetben az egyház rendelkezése alatt állanak, de a minisztertől kinevezett tanárok fegyelmi ügyeiben hozott ítéletek csak a miniszter jóváhagyása után lépnek életbe. Az internátus az egyház gondozása és rendelkezése alatt marad. Az évi számadás megvizsgálás és jóváhagyás után felterjesztendő a miniszterhez. A minisztertől kinevezett tanárok is kötelesek az egyházi nyugdíjintézetbe belépni.

Az E. K. Tanácsnak az 1891 augusztus 23—25. torockói zsinat elé terjesztett évi jelentésében olvassuk: „Az 1891. évi jan. 1. rendkívül nevezetes nap fog lenni középiskolai oktatásunk történelmében“. Az állami szerződést a miniszter 56.028. sz. a. aláírta s E. K. Tanács 1—1891. t. ü. sz. a. örvendetesen tudomásul vette ezt a tényt. Igaz, hogy az egyház függetlenségét és önállóságát részben feladta, de csak az anyagiak kényszere miatt. És azzal nyugtatja meg az autonómia miatt aggódó lelkiismeretét, hogy „ma egy középiskola nemcsak felekezeti, hanem egyszersmind állami érdek is.“ A Főtanács a jelentést tudomásul vette. A már 5 év óta helyettes-tanárként működő Kanyarót és Boros Sándort a miniszter kinevezte rendes tanároknak. Az E. K. Tanács kiemeli, hogy e szerződés a papnöveldeknek azt az előnyt juttatja, hogy ezután a paptanárok — a gimnáziumnál felszabadulván — több órát taníthatnak. Viszont újabb terhet jelent a görög-pótló tanfolyam felállítása.

A szerződés egyik közvetlen következménye volt, hogy a főiskola kiépítésére a Főtanács elé egy részletes terv és költségvetés került, melyet el is fogadott. Ez a terv nem valósult s azért röviden csak annyit jelzek, hogy a kollégiumtól nyu-

gatra fekvő papi s Berde-féle telek volt tervbe véve. Teljes négyszögű terület, 18—20 tanhelyiség 350 tanulónak, közülök 175 bennlakó; összesen 2526 m² terület 188.528 forint építési költséggel.

Az 1890-ben kötött szerződés normális költségvetése nem-sokára szűk keretnek bizonyult. A szerződés aláírásán jóformán még meg sem száradott a tinta s már szükségessé vált a tanárok számának szaporítása, fizetésének emelése. Az 1893. évi Főtanácsnak az E. K. Tanács már azt jelenti, hogy a szerződés módosítását kérte a minisztertől, illetőleg a 7700 frtnak 12.000 frtra emelését. A miniszter azt válaszolta, hogy az 1894. évi állami költségvetésbe 8700 frtot vett fel. 1896—37254. sz. iratában pedig közli, hogy a szerződést hajlandó revízió alá venni s a tárgyalásokra Kuncz Elek főigazgatót küldte ki. 1896-ra 2300 frt rendkívüli államsegélyt adott, 1897-re 3300 frtot azzal az egyenes rendelettel, hogy a rendes tanárok fizetése 1200 frtra emeltessék, a tanszerátalány 700 frtra. Ez 1897 jan. 1-től végre is hajtatott s a 10 rendes tanár fizetése 1200 frtban, a három helyettesé az eddigi 750 frt helyett 800 frtban utaltatott ki. Az 1897. évi Főtanácson már arról van jelentés, hogy a szerződés módosítására vonatkozó tárgyalások Kuncz Elek miniszteri megbízott részvételével megvoltak, a miniszter a tervezetet a további tárgyalások alapjául elfogadta, de kijelentette, hogy 16.000 frtnál nagyobb segélyt nem helyezhet kilátásba. Az 1898. évi Főtanács a *revideált állami szerződést* 36.435 frt bevétellel és kiadással elfogadta. A miniszter 1898 május 14-én 24.869. sz. alatt írta alá. Ez a szerződés 14 rendes tanári állást rendszeresít: 2-nek 1800, 2-nek 1600, 2-nek 1400, 2-nek 1300, 6-nak 1200 frt fizetéssel és ötször 100—100 frt korpótlékkal. A költségvetési szükséglet főösszege 36.435 frt, melyből az állam 16.000 frtot fedez, tehát a segélyt az eddiginek több mint kétszeresére emeli. A 14 rendszeresített rendes tanár közül a miniszter 6-ot nevez ki. Egyébként a módosított szerződés mindenekben egyezik az eredetivel. Ez a szerződés bizonyos időre megint élhető helyzetet teremtett s a fejlődésnek lendületet adott, mert az anyagi helyzet biztonsága fokozta a tanárok buzgalmát és munkakedvét. Ennek a hangulatnak ad kifejezést az igazgató egyik tanár (Gálfi L.) beiktatásán, mikor jóleső érzéssel mondja, hogy „az utóbbi 10 év alatt rendes tanáraink száma majdnem megkétszereződött.”